

Leidėjo menas

iš italų kalbos vertė Goda Bulybenko

Roberto Calasso

Leidėjo menas

*Roberto
Calasso*

Iš italų kalbos vertė
Goda Bulybenko

| LAPAS |

*Leidėjo
menas*

Projektą finansuoja

Į italų kalbos vertė
Goda Bulybenko

Kalbos redaktorė
Monika Jurkėnienė

Korektorė
Inga Nomeikienė

Dizainerė
Aurelija Slapšytė

Maketavo
Eglė Jurkūnaitė

Projekto vadovė
Jonė Juchnevičiūtė

Leidyklos redaktorė
Ūla Ambrasaitė

Versta iš:
Roberto Calasso, *L'impronta dell'editore*,
Adelphi Edizioni S.p.A., Milano, 2013

Vertimas parengtas atsižvelgiant į papildytą anglišką
knygos redakciją, Roberto Calasso, *The Art of the*
Publisher, London: Penguin Books, 2015

L'IMPRONTA DELL'EDITORE
Copyright © Heirs of Roberto Calasso, 2013
First published by Adelphi Edizioni S.p.A., Milano
All rights reserved

© Goda Bulybenko, vertimas į lietuvių kalbą, 2024
© Leidykla LAPAS, www.leidyklalapas.lt, 2024

Visos teisės saugomos
ISBN 978-609-8198-84-3

Tiražas
1000

I
Leidyba kaip literatūros žanras 8

II
Vienietinės knygos 20
Kuklioji viršelio pusė 74

III
Giulio Einaudi 82
Luciano Foà 92
Roger Straus 98
Peter Suhrkamp 102
Vladimir Dimitrijević 106

IV
Faire plaisir 114
Nykstanti leidėjo tapatybė 120
Aldo Manuzio plakatas 128

Komentaras 140

I

Leidyba kaip literatūros žanras

Norėčiau aptarti vieną dalyką, kurį dažnai laikome savaime suprantamu, bet, kaip vėliau paaiškėja, ne viskas taip paprasta: kalbu apie knygų leidybos meną. Pirmiausia norėčiau trumpai apsvarstyti pačią leidybos sąvoką, nes ją, mano galva, lydi nemažai nesusipratimų. Jei paklaustume, kas yra leidyba, sulauktume įprasto ir visiškai teisingo atsakymo: tai yra smulkiosios pramonės šaka, kuri gauna pelną leisdamą knygą. O kokia turėtų būti *gera* leidykla? Galėtume atsakyti, kad gera leidykla yra ta, kuri – atleiskite už sviestą sviestuotą – leidžia, kiek įmanoma, *tik* geras knygas. Taigi, jei apsiribosime apytiksliau apibrėžimu, leidžia tokias knygas, kuriomis gali didžiuotis, o ne jų gėdytis. Šiuo požiūriu gera leidykla vargu ar bus itin patraukli ekonomiškai. Gerų knygų leidyba dar niekam nesunešė svaiginančių turtų. Arba bent jau ne tiek, kiek galima uždirbti prekiaujant mineraliniu vandeniu, kompiuteriais ar plastikiniais maišeliais. Atrodo, leidybos verslas gali duoti didelį pelną tik su sąlyga, kad

geras savo knygas užlieja lavina kitokios kokybės prekių. O kai esi po vandeniu, lengva nuskęsti ir taip visiškai ištirpti.

Taip pat verta prisiminti, kad leidyba dažnai atsiskleidžia kaip patikimas ir greitas būdas iššvaistyti milžiniškas pinigų sumas. Net galėtume pridurti, kad įkurti leidyklą visada buvo vienas veiksmingiausių būdų, greta *roulette* ir *cocottes*, aukštos kilmės jaunuoliui paleisti vėjais savo turtą. Turint tai omenyje, belieka tik stebėtis, kad leidėjo darbas per amžius patraukė tiek daug žmonių – net ir šiandien jis tebėra laikomas žaviu ir tam tikra prasme paslaptingu. Pavyzdžiui, nesunku pastebėti, kad tam tikra dalis pasaulio galingųjų trokšta būtent šio titulo ir jį dažnai įsigyja už nemažą kainą – tiesiogine šių žodžių prasme. Jei tik galėtų pareikšti, kad šaldytas daržoves jie ne gamina, o *leidžia*, tikriausiai tuo labai apsidžiaugtų. Todėl galime daryti išvadą, jog leidyba kartu yra ir prestižo reikalas, jau vien todėl, kad tai ne vien verslas, bet ir menas. Menas visomis prasmėmis – be abejo, ir pavojingas menas, nes, norint juo užsiimti, būtini pinigai. Šiuo požiūriu galima be baimės teigti, kad nuo Gutenbergo laikų mažai kas tepasikeitė.

Ir vis dėlto, jei aprėptume penkis leidybos šimtmečius ir pabandytume aptarti leidybą kaip meną, čia pat išnirtų įvairiausių paradoksų. Pirmąjį galima nusakyti taip: kokie yra leidėjo veiklos kokybės vertinimo kriterijai? Šiuo klausimu, kaip dažnai sakydavo vienas mano draugas ispanas, mokslinės literatūros nėra. Išleista daug išsamių ir puikių studijų apie paskirų leidėjų veiklą, bet retai kada susiduriame su koku nors jų kokybės vertinimu, priešingai nei rašytojų ar tapytojų atveju. Taigi kas leidžia teigti, kad kuris nors leidėjas yra didis? Pabandysiu atsakyti keletu pavyzdžių: pirmasis ir

bene iškalbingiausias nukelia mus į leidybos ištakas. Tai, kas įvyko išradus spaudą, vėliau pasikartoję atsiradus fotografijai. Galima sakyti, kad šių išradimų autoriai beregint patys tapo neprilygstamais meistrais. Norint suprasti fotografijos esmę, pakanka pažvelgti į Nadaro kūrybą. O norint suprasti, kas yra puiki leidykla, užtenka paimti į rankas Aldo Manuzio leidinius. Būtent jis yra leidybos Nadaras. Jis pirmasis, suvokęs leidyklą formos terminais. Šiuo atveju žodį „forma“ reikia suvokti labai įvairiomis ir tarpusavyje nesusijusiomis prasmėmis. Pirmiausia forma yra labai svarbi pasirenkant, ką ir kokia tvarka leisti. Tačiau forma taip pat susijusi su knygas lydinčiais tekstais ir su daiktišku knygų pateikimu. Ji apima viršelį, grafiką, maketą, šriftą, popierių. Trumpus įžanginius tekstus paprastai rašydavo pats Aldo – laiškus ar *epistulae*, kurie yra ne tik visų šiuolaikinių įžangų, pratarinių ir pabaigos žodžių, bet ir visų viršelių atvartų, knygynams skirtų pristatymų ir šiandieninės reklamos prototipai. Tai buvo pirmasis ženklas, kad visas leidyklos išleistas knygas galima vertinti kaip vienos grandinės žiedus, knygų gyvatuko segmentus arba vienos knygos, kurią sudaro visos tos leidyklos išleistos knygos, fragmentus. Akivaizdu, kad šis leidėjo tikslas yra pats pavojingiausias ir ambicingiausias, ir toks jis išliko penkis šimtmečius. Bet jei manote, kad toks sumanymas neįgyvendinamas, prisiminkite, jog net ir literatūra praranda visą savo magiją, jei išnyksta joje įjautas neįmanomybės elementas. Manau, kažką panašaus galima pasakyti ir apie leidybą ar bent jau apie šį konkretų leidėjo taikomą būdą – būdą, kuris, žinoma, nebuvo labai populiarus, bet kartais yra davęs įsimintinų rezultatų. Norėdamas parodyti, kas gali atsirasti iš tokios leidybos sampratos, paminėsiu

dvi Aldo Manuzio išleistas knygas. Pirmoji išleista 1499 m. miglotu pavadinimu *Hypnerotomachia Poliphili*, kuris reiškia „Meilės kova sapne“. Šiandien šią knygą pramintų „pirmuoju romanu“. Be to, ją parašė nežinomas autorius (jis ir šiandien tebėra neįmintas) tam tikra išgalvota kalba, tarsi kokį *Finnegans Wake*, – tai italų, lotynų ir graikų kalbų mišrainė (o medžio ražiniuose galima įmatyti ir hebrajų bei arabų kalbos žodžių). Operacija, sakykime, gana rizikinga. O kaip atrodo pati knyga? Foliantas iliustruotas nuostabiomis graviūromis, kurios tobulai papildo tekstą vaizdiniais, – tai dar rizikingesnis sprendimas. Tačiau čia turime pridurti dar vieną dalyką: dauguma bibliofilų šią knygą laiko *gražiausia kada nors išleista knyga*. Tuo galėsite įsitikinti patys, jei kada nors jums pasitaikys šios knygos egzempliorius ar tiesiog gera faksimilė. Akivaizdu, kad ši knyga – vienatinis ir nepakartojamas genijaus blyksnis. O ją kuriant esminį vaidmenį atliko leidykla. Tačiau nereikia manyti, jog Manuzio didis tik dėl to, kad ateinančioms bibliofilų kartoms paliko tokį lobį. Antrasis su juo susijęs pavyzdys yra visiškai kitoks. 1502 m., praėjus trejiems metams po *Hypnerotomachia*, Manuzio išleido Sofoklį ir pavadino knygą *parva forma*, „mažąja forma“. Kiekvienas, kam šiandien pasisektų ją paimiti į rankas, iškart suprastų, kad tai pirmoji istorijoje kišeninio formato knyga, pirmoji knyga minkštais viršeliais – *paperback*. Pirma knyga, kurią tiesiogine žodžių prasme galima įsidėti į kišenę. Sugalvojęs tokią knygą, Manuzio pakeitė skaitymo procesą lydinčius judesius ir skaitymas tapo visiškai kitoks. Žvelgdami į titulinį puslapį galime grožėtis, koks grakštus pirmą kartą čia panaudotas graikiškasis kursyvas, į kurį vėliau bus noriai orientuojamasi. Taigi Manuzio pavyko pasiekti du priešingus rezultatus: pirma, sukurti

tokią knygą kaip *Hypnerotomachia Poliphili*, kuri išliko neprilygstama ir drąsiai gali būti pavadinta savotišku *vienetinės knygos* archetipu, o tada – visiškai kitokią knygą, pavyzdžiui, Sofoklio leidimą, kurio formatas yra kopijuojamas nesuskaičiuojamą daugybę kartų iki pat šių dienų.

Sakysite, na taip, visa tai labai įdomu ir siejasi su itališkojo Renesanso šlove, bet kuo čia dėti mes ir leidėjai, kuriuos šiandien užplūsta vis daugiau planšetinių kompiuterių, elektroninių knygų ir DVD diskų, jau nekalbant apie įvairias kraujomaišines šių išmonių sąjungas? Kad atsakyčiau į šį klausimą, pateiksiu dar keletą pavyzdžių. Jei tiesiai šviesiai jums tarčiau, kad, mano nuomone, geras leidėjas šiandien turėtų tiesiog stengtis daryti tai, ką Manuzio darė Venecijoje pirmaisiais XVI a. metais, turbūt pagalvotumėte, kad juokauju, – bet aš visiškai rimtai. Todėl papasakosiu apie vieną XX a. leidėją ir parodysiu, kad ir jis dirbo būtent šitaip, nors ir visiškai pasikeitusiame pasaulyje. Jis vardu Kurtas Wolffas. Jaunas vokietis, dailių manierų, gana pasiturintis. Jis norėjo leisti naujus aukštos literatūrinės vertės rašytojus. Todėl sugalvojo trumpų – neįprasto formato – kūrinių seriją ir pavadino ją *Der Jüngste Tag*, „Paskutinio teismo diena“: žiūrint šių dienų akimis, tai išties puikus pavadinimas serijai, pasirodžiusiai Vokietijoje daugiausia Pirmojo pasaulinio karo metais. Pažvelgę į šias juodos spalvos, plonas ir santūrias knygas su etiketėmis, priklijuotomis tarsi ant mokyklinių sąsiuvinų, nejučia pagalvosite, kad šitaip ir turėtų būti pristatoma Kafkos knyga. Šioje serijoje iš tiesų buvo išleista keletas Kafkos apsakymų. Tarp jų – 1915-ųjų *Metamorfozė* su dailia mėlyna etikete ir juodu apvadu. Tuo metu Kafka buvo jaunas, mažai žinomas ir neapsakomai kuklus rašytojas. Tačiau, skaitydamas

Kurto Wolffo jam rašytus laiškus, iš leidėjo nepriekaištingo takto ir malonių raginimų iškart supranti, kad jis puikiai *žinojo*, kokio sukirpimo yra jo korespondentas.

Kafka – ne vienintelis jaunas rašytojas, kurį išleido Kurtas Wolffas. 1917 m., gana neramiais leidybai metais, Kurtas Wolffas surinko kelių jaunų autorių tekstus į metinį almanachą *Vom Jüngsten Tag*. Štai keletas tų autorių: Franzas Blei, Albertas Ehrensteinas, Georgas Heimas, Franzas Kafka, Else Lasker-Schüler, Carlas Sternheimas, Georgas Traklis, Robertas Walseris. Jaunų rašytojų, kurie tais metais susibūrė po tos pačios jaunos leidyklos stogu, pavardės. Visos pavardės be išimties patenka į sąrašą pagrindinių autorių, kuriuos turėtų perskaityti bet kuris šių dienų jaunuolis, norintis susipažinti su XX a. pradžios vokiečių literatūra.

Manau, dabar jau turėtų būti aišku, kur link suku. Aldo Manuzio ir Kurtas Wolffas, kuriuos skiria keturi šimtmečiai, iš esmės niekuo nesiskiria. Iš tiesų jie užsiėmė vienu ir tuo pačiu *leidybos menu* – tiesa, šis menas daugumai žmonių, įskaitant ir leidėjus, lengvai praslysta pro akis. Šį meną abiem atvejais galima vertinti pagal tuos pačius kriterijus, kurių pirmas ir paskutinis yra *forma*: pagal gebėjimą suteikti tokią formą daugybei knygų, tarsi jos būtų vienos knygos skyriai. Visa tai daroma rūpinantis – karštai ir nenuilstamai – kiekvieno leidimo išvaizda, jo pateikimo būdu. Ir galiausiai – o tai tikrai ne mažiau svarbu – stengiantis tą knygą parduoti kuo didesniam skaitytojų ratui.

Maždaug prieš penkiasdešimt metų Claude'as Lévi-Strausas pasiūlė vieną pagrindinių žmonijos veiklų – mitų kūrimą – laikyti tam tikra brikoliažo forma. Juk mitai kuriami iš jau gatavų elementų, kurie patys yra kilę iš mitų. Todėl

nepripygtinai siūlyčiau leidybos meną taip pat laikyti savotiška brikoliažo forma. Pabandykite įsivaizduoti leidyklą kaip vientisą tekstą, kurį sudaro ne tik joje išleistų knygų visuma, bet ir visi kiti sudedamieji elementai, pavyzdžiui, viršeliai, viršelių atvartai, reklama, išleistų ir parduotų egzempliorių skaičius ar skirtingi to paties kūrinio leidimai. Taip įsivaizduodami leidyklą panirsite į labai savotišką kraštovaizdį, kurį galima laikyti savarankišku literatūros kūriniu, priklausančiu specifiniam žanrui. Žanrui, kuris jau gali pretenduoti į savo šiuolaikinę klasiką: tai, pavyzdžiui, neaprėpiamos „Gallimard“ valdos, besidriekiančios nuo tamsių „Série Noire“ miškų ir pelkių iki „La Pléiade“ plynaukščių, bet apimančios ir įvairius žavius provincijos miestus ar turistinius kurortus, primenančius butaforinius Potiomkino kaimus, šiuo atveju suręstus ne Jekaterinos II vizito, o literatūrinių premijų teikimo proga. Ir mes gerai žinome, kad šitaip besiplečianti leidyklos esatis tampa imperatoriška. Tad „Gallimard“ vardas aidi ir atokiausiose frankofoniškojo pasaulio paraštėse. Kita vertus, galime atsidurti ir „Insel Verlag“ žemėse, keliančiose įspūdį, kad daugelį metų priklausė apsišvietusiam feodalui, kuris galiausiai savo valdas užrašė ištikimiausiems ir patikimiausiems pavaldiniams. Čia ir sustosiu, bet iš to, ką pasakiau, matyti, kokių įmantrių žemėlapių randasi tokiu būdu.

Žvelgiant į leidyklas iš šio taško galbūt taps aiškesnis vienas mįslingiausių mūsų profesijos aspektų: kodėl leidykla atmeta vieną ar kitą knygą? Todėl, kad supranta, jog išleisti ją būtų tas pats, kaip į romaną įtraukti netinkamą personažą, kuris sugriauna pusiausvyrą arba net iš esmės pakeičia visą romaną. Antra priežastis susijusi su pinigais ir tiražu: jei laikomės šios krypties, turime suvokti, kad nuo to, kaip mums

pavyks įtikinti žmones skaityti (ar bent jau *pirkti*) tam tikras knygas, priklauso leidyklos kokybė. Rinka, arba santykis su ta nepažįstama, miglota būtybe vardu Skaitytojas, – tai pirmasis leidėjui skirtas išbandymas viduramžiška šio žodžio prasme: išbandymas ugnimi, galintis supleškinti nemažą pinigų sumą. Taigi leidybą galima apibūdinti kaip hibridinį, daugialypį literatūros žanrą. O leidyba – išties hibridinė. Tai, kaip ji šiandien susipina su kitomis meninės raiškos formomis, tik dar labiau patvirtina šią žanro ypatybę. Tačiau leidyba – iš esmės tas pats Aldo Manuzio laikais įsisukęs ir iki šiol nepakitęs žaidimas. Ir naujas autorius, kuris prisistato į leidyklą su nežinia kokia knyga, labai panašus į vis dar neatskleistą *Hypnerotomachia Poliphili* autorių. Esu tikras, kad kol šis žaidimas nesibaigs, visada atsiras kas nors, pasiruošęs į jį aistringai įsitraukti. Visiškai neabejoju ir tuo, kad jei taisyklės vieną dieną radikalai pasikeis, o dėl to kartais nori nenori tenka nerimauti, galėsime įsisukti į kokią nors kitą veiklą – ir galbūt susitikime ne prie knygos, o prie ruletės, „Écarté“ ar „Black Jack“ stalo.

Pabaigoje norėčiau užduoti dar vieną klausimą ir pateikti dar vieną paradoksą. Kur yra leidybos meno ribos? Ar jis dar būtų įmanomas, jei išnyktų tam tikros esminės sąlygos, pavyzdžiui, pinigai ir rinka? Atsakymas – nors ir netikėta – yra „taip“. Apie tai bent jau byloja vienas Rusijos pavyzdys. Spalio revoliucijos įkarštyje, tomis dienomis – Aleksandro Bloko žodžiais, dienomis, kai „pynėsi nerimas, siaubas, atgaila, viltis“, – kai spaustuvės jau buvo uždarytos neribotam laikui, o dėl infliacijos kas valandą augo kainos, grupelė rašytojų, tarp jų poetas Chodasevičius, mąstytojas Berdiajevas ir rašytojas Michailas Osorginas, vėliau aprašęs tuos įvykius,

nusprendė pasinerti į beprotišką verslą – atidaryti Rašytojų knygyną, kuriame vis dar būtų galima įsigyti knygų, ir, svarbiausia, taip sudaryti sąlygas tam tikroms knygoms keliauti iš rankų į rankas. Rašytojų knygynas netrukus tapo, pasak Osorgino, „vieninteliu knygynu Maskvoje ir visoje Rusijoje, į kurį užsukę skaitytojai galėjo nusipirkti knygą „be leidimo“.

Osorginas su bendraminčiais norėjo įkurti mažą leidyklą. Tačiau anuometinėmis aplinkybėmis tai buvo neįmanoma. Todėl jie pavertė Rašytojų knygyną savotišku leidyklos pakaitalu. Jis tapo ne naujų knygų leidykla, o vieta, kurioje buvo siekiama suteikti prieglobstį ir platinti daugybę knygų (kai kurios jų buvo vertingos, kai kurios šiaip sau, dar kitoms trūko lapų, bet visos pasmerktos užmarščiai), kurios istorijos katastrofos metu atsidūrė jų knygyno lentynose. Buvo svarbu išsaugoti tam tikrus veiksmus: toliau prižiūrėti tuos stačiakampius daiktus iš popieriaus, juos vartyti, rikiuoti, aptarinėti, skaityti per pertraukas tarp darbų ir galiausiai perleisti kitiems žmonėms. Svarbu buvo sukurti ir palaikyti tvarką, suteikti formą, sutrauktą iki savo esmės formą: tai ir yra leidybos meno pagrindas. Būtent taip jis buvo praktikuojamas Rašytojų knygyne Maskvoje 1918–1922 metais. Savo taurios istorijos viršūnę leidybos menas pasiekė tada, kai knygyno įkūrėjai, suprasdami, kad spauda užsiimti nebeįmanoma, nusprendė leisti seriją, sudarytą iš ranka rašytų kūrinių, kurių kiekvieno būtų tik po vieną egzempliorių. Šių tiesiogine žodžio prasme vienetinių knygų pilnas katalogas liko Osorgino namuose Maskvoje, o šiandien yra dingęs. Tačiau, kaip kokia šmėkla, jis tebėra pavyzdys ir kelrodė žvaigždė visiems, kas sunkmečiu bando tapti leidėjais. O laikai visada būna sunkūs.